

Om den svenska allmogens jakt

af

Nils Keyland.

(Forts.)

Mårdsnaror med vipp, afsedda att fastdraga bytet mot trädstammar eller med taggar försedda bågar, hafva äfven varit i bruk.

Vanliga snaror, d. v. s. sådana utan vipp, hafva användts för fångst af älg och vildren, hvar dessa djur nämligen befunnits ha sin gång mellan träden; vidare för lo, hare, ekorre samt de flesta här ofvan nämnda fågelsorter. Vanligen äro snarorna, hvilkas utsättande alltid kräfver beräkning, försedda med bete i ändamål att locka djuren inom sin farliga närhet. För kramsfågel fästes de smala snarorna i till trianglar eller andra figurer hopböjda videspön eller grenar, en eller flera snaror i hvarje, försedda med rönnbär som bete. Dessa s. k. *donor* upphängas på trädkvistar i skogen; då fågeln sätter sig i donan i afsikt att äta af bären, blir den snarad. Utom *hängdonorna* begagnas äfven *stickdonor*, bestående af i trädstammar instuckna, bågformigt böjda kvistar med isatta snaror; användning för öfrigt densamma som ifråga om föregående. För åstadkommande af en sådan båge har man äfven betjänat sig af ett litet bastrep, hvarmed man böjt upp en på något afstånd från stammen afhuggen kvist. På det öfver donöppningen alltså sträckta repet hafva snarorna hängts. Donor för kramsfågel hafva äfven plaserats på marken. *Spränklar* äro ett slags donor, där en anbragt fjäder påskyndar snarningen. För sjöfågelfångst hafva brukats *flottar* med efter kanten i rad uppsatta snaror; äfven undervattenssnaror, plaserade

vid bottnen af åmynningar, där ranunculus växer, hafva t. ex. i Lappland förekommit för fångst af änder; för lommar och flera andra sjöfåglar har användts fisk som bete. I snaror uppgillrade efter stränderna hafva i nämnda landskap vildgäss blifvit fångade. Sjöfågelrefvar med påsatta tagelsnaror omnämnas af Linné. *Orrbännen*, d. v. s. ett slags donor med vickinrättning, hafva brukats i landets nordligare trakter. Bännet, som består af en i toppen af ett högt träd vågrätt ställd käpp, är i hvardera änden försedd med en båge och snara. Vid fågelns försök att genom denna nå betet vickar käppen till och snaran åtdrages.

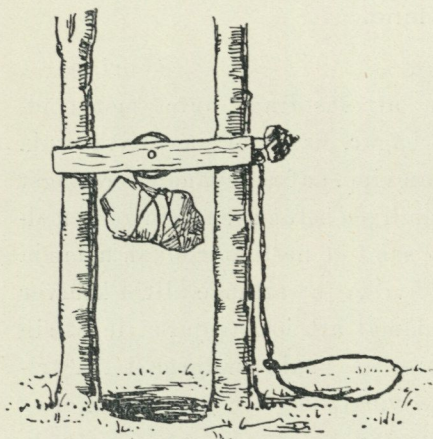

Fig. 6. Björnsnara, rekonstruktion.

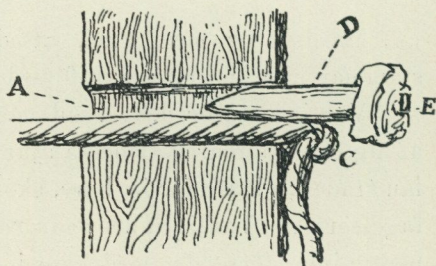

Fig 7. Detalj från fig. 6.

De i fråga om grofleken ytterst varierande snarorna, hafva förfärdigats af mångahanda material, hud, senor, hampa eller lin, tagel, mässingtråd, o. s. v.

Tanor (sing. *tana*), *räfgafflar*, *räfklipor*, *räftänger*, *räfstubbar*, hvilka benämningar beteckna samma inrättningar, bestå af till gafflar formade bräder eller stubbar af räfvens räckhöjd, fästa i jorden¹ och öfverst försedda med ett lockbete. Vid försök att nå detta hoppar räffen upp, läggande frambenen i de med skarpa kanter försedda skårorna, och fastnar där.

¹ *Räfstubbarne* formas af naturliga stubbar.

Krokar af järn eller ben med bete och en vipp (krokigt böjd trädstam), afsedd att hissa i luften det nappande bytet, hafva i Lappland brukats för fångst af varg, järf och räf. För säl har man begagnat krokar, fästade antingen vid kanterna af s. k. *hvilostenar*, hvarpå djuret plägar krypa upp, eller på konstgjorda sådana af trä, försedda med en mekanism, som vid det uppkrupna djurets försök att lämna flotten uppresa en rad af krokar. För kråkor och skator plägar användas vanlig metdoning med tarmar som bete.

Angeljärn med hullingar, hvilka vid betets vidrörande spärra ut sig och fastna i svalget, hafva brukats för fångst af rofdjur.

Björnhandskar af läder eller järn, öfversållade med små järnkrokar eller döljande någon inre utfällbar mekanism med hullingar, hafva i Jämtland och Härjedalen begagnats att köra i gapet på björnen.

Nät af högst olika groflek hafva nyttjats för fångst af de flesta jaktbara djur, björn och varg (vid gårdar och skallplatser), räf (vid gryt, holmar och näs), (tillfälligtvis) lodjur, utter (i vatten framför gömställen), gräfling (vid lyor), säl (omkring *kut-* eller *hvilostenar*), hare (vid pass, grindöppningar och hål), bäfver (i älfvar och bäckar nära huset); hökar, falkar, örnar, ugglor, ufvar, kråkor o. s. v. (i närheten af boet), tjäder, orre och järpe (vid lämpliga håll i skogen), ripor (i fjälltrakter), morkulla (på trakter där denna brukar slå sig ned under höstflyttningen), ängsknarre (å fält); svan (på stränder), gäss (i vass), änder (i vass), knipor och alfoglar (vid sträck mellan holmar); grisslor (tillfälligtvis i fisknät); dufvor (på platser där dessa söka födoämnen); trastar, lärkor (på åkerfält), sparfvar (i dörröppningar) o. s. v. I de flesta fall fordras särskilda anordningar att drifva eller locka djuren på nätet, hvilket kan ske med hund, lämpligt bete, lockpipa eller bulvan. Af nätgarn finnas flere-handa typer, såsom *ståndnät*, hvilka uppfästas i lodrätt ställning (till dem räknas sjöfågelnät, lärkstötnät, tjädernät, sälnät); *täcknät*, hvarmed det djur, som skall fångas, öfvertäckes (räfnät med kulor, tirass, lärktäcknät); *sticknät*, tredubbla, vertikalt ställda på ett afstånd från hvarandra af ett par meter; *säcknät*, som äro bundna i

säckform (rapphönsryssja, gräflings- och utternät); *slagnät*, infattade i träramar, hvilka vid beröring af en gillerinrättning eller af sig själfva slå om bytet (säl- eller kutnät, slagnät med gillrade bågar). Nät omnämnas redan i landskapslagarna och hos Olaus Magnus.

Håfvar hafva användts för fångst af nedsnöad orrfågel.

Förgiftadt bete eller *ludring* vardt som fångstmedel allmänne bekant vid midten af 1700-talet. Användes för rofdjur: varg, räf, lo, järf; örnar, hökar, ufwar, ugglor, korpar, kråkor, skator. Betet, hvartill kan användas delar af kalv, häst, svin, får, hund, fågel m. m. (»allenast djuret dött i sitt blod»), har preparerats med mångahanda gifter såsom räfkaka, arsenik, vargpulver, räfdöds-vatten, källarhalsbär, kullerpulver och stryknin. För lekatt har användts förgiftade ägg.

Klubbor med taggar, upphängda i träd framför öppningar till vilda bisamhällen, uppges såsom använda för dödande af björn.

Flakar af hvassryggadt korsvirke, på öfre sidan försedda med tätt sittande, huldade taggar, hafva på lämpliga platser utlagts för fångst af björn, älg o. s. v. I ändamål att dölja taggarna har halm eller dylikt öfverströtts. Vid försök att bemäktiga sig betet har djuret fastnat med benen.

Limstickor, bestrukna med hårdt kokad linolja och försedda med lämpligt bete, har allmänt nyttjats för fångst af småfågel.

Strutar af hvitt papper, på insidan bestrukna med fågellim och innehållande bete, hafva utsatts i snön som försåt för korpar, kråkor och skator. När fågeln har försökt att gripa betet, har struten fastnat öfver hufvudet.

Vi vilja här öfvergå till ett kort omnämnande af de egentliga jaktredskapen, hvilka till skillnad från de föregående, som fungera mer eller mindre automatiskt, först i jägarens hand fått sin dödsbringande verkan. Användningen af dessa kräfver öfning, sinnesnärvaro, säkerhet i öga och hand, egenskaper, hvilka i trots af konstruktionens enkelhet i många fall gifvit dem företräde framför de sinnrika fångstredskapen.

Spjut, kast- och handspjut af högst olika konstruktion, hafva från urminnes tider varit farliga vapen i den förslagne jägarens

hand. De hafva användts vid jakt på de flesta djur. Björnspjut, vargspjut och älgspjut, försedda med långa träskäft, hafva varit obligatoriska utrustningar vid skallgångar. Under skidlöpning efter björn, järf, varg, räf, älg och vildren hafva olika spjut allmänt begagnats. Ofta hafva skidstafvarna, isynnerhet i landets nordligare trakter, varit försedda med spetsar eller spjut, afsedda att tjänstgöra på samma sätt. För mindre djur t. ex. mård nyttjades korta handpikar med träskäft (»mårdrivvil», Härjedalen).

Harpuner med hullingar och linor brukas mest vintertid för fångst af säl.

Klubbor, påkar och käppar äro primitiva redskap, hvaraf en mängd olika djur fått sin bane; påkar användas ofta med förödande verkningar på sjöfågel vid vakar. Under tillfälliga starka rusningar af orrfågel vid bloss nattetid kan detta redskap äfven förorsaka stora nederlag bland vildtet.

Slungor, med skicklighet handterade, hafva varit fruktansvärda vapen mot smärre villebråd.

Yxor, som af skickliga skogsmän handterades med stor träffsäkerhet, hafva nyttjats vid jakt på det sätt, att de med handen slungats i roterande lopp mot villebrådet. Detta har man kallat att *kasta skäftyx*. Lapparne hafva med yxa dödat björn vid idet.

Bågar och pilar äro uråldriga redskap, hvilka i vissa delar af vårt land användes ända till långt inpå 1700-talet. Pilspetsar af sten och järn hafva användts under olika tidsåldrar. Trubbiga träpilar hafva begagnats mot smärre pälsdjur, för att skinnet ej skulle skadas. Armborsten hafva varit försedda med spännbågar både af trä och järn. För bågens spännande, som ofta kräfde en kolossal kraft, hafva olika inrättningar nyttjats.

Bland de *bössor*, som af allmogen allmännast begagnats, märka vi *lodbössor* af fin kaliber, *studsare*, gröfre gevär, använda för större rofdjur samt älg och ren, *svinrygg* med en längs öfversidan löpande ås, *hagelbössor*, enkla och dubbla, *karbiner*, små studsare, samt *pistoler och puffertar*, mest använda att skrämma upp villebråd med.

Puströr, ur hvilka de fjädrade pilarna utstötas genom andedräkten, hafva nyttjats för skjutande af småfåglar på nära håll.

Krafsar af järn, försedda med träskaft, hafva begagnats att framskrufva hvarjehanda djur med, såsom i berg inkrupna harar och räfvar, vidare i allmänhet sådana som bo och vistas i underjordiska hålor och lyor, gräflingar, uttrar m. fl.

För att obemärkt kunna vistas inom skotthåll för villebrådet eller för att lättare kunna närma sig detta hafva en mängd knepiga anordningar förekommit.

Gäll eller *lafvar*, uppbyggda mellan träden och omhägnade med ris, voro skydd för vakande björnskyttar.

Kojor af störar och ris eller sten pläga uppföras i närheten af lekplatser till skydd under orrfågelskytte; vidare vid stränder för sjöfågeljakt (*skjutskårar*); för kråk- och roffågelskytte inrättas en underjordisk koja med ringa förhöjning öfver marken; vid salskytte byggas skjul i närheten af s. k. *kutstenar*; under vildrensjakt bland fjällen hafva äfven kojor användts.

Flyttbara skjutskårar, förfärdigade af trästammar med påhängdt ris och burna utanpå kroppen som en dräkt, hafva användts vid sjöfågeljakt på isen.

I *kälkar*, öfvertäckta med ris, har jägaren äfven obemärkt kunnat röra sig fram.

Skjutkor, använda vid rapphönsjakt, omnämnas redan hos Olaus Magnus. Sådana inrättningar, hvilka förfärdigats af naturliga kohudar, eller af med buldan öfverklädda trästammar, tillåta jägaren att omisstänkt närma sig bytet.

Skjutskärm, bestående af en med buldan öfverspänd träram, användes af jägare i skärgården. På skärmen målades en betande ko. Vid jakt bar jägaren skärmen framför sig.

Jaktdräkter af någon ljus färg, afsedda att hindra, att jägaren urskildes från den omgifvande naturen, buros under vildrensskytte vintertid. Äfven vid säljakt hafva liknande kläder förekommit.

Vid *vakgluggar* å fähus, stallar och lador har den härdade allmogejägaren, i väntan på rofvet, tillbragt sina mest tålamods-

pröfvande nätter. Vakgluggar hafva användts vid skytte på rofdjur, för hvilka åtel utlagts. För öfrigt komma alla föremål i naturen, buskar, trädstammar och stenar o. s. v., den sanne krypskytten alltid väl till pass.

Att man i sällskap med tamboskap och hästar med lätthet kan närma sig vilda djur, utan att dessa skrämmas, är ett sedan urminnes tider känt förhållande, som jägare med fördel och på mångahanda sätt begagnat sig af. Lapparne hafva sålunda efter tama renar lyckats komma inom skotthåll för deras vilda släktingar. Med vargar har man pläгат åka i möte eller ock, i afsikt att locka dem, har man vid släden bundit en åtel, som fått släpa på snön. Understundom har man i åkdonet, t. ex. kolryssen, haft en gris, som genom sitt skrik väckt vargens uppmärksamhet — *grislock*. Vargsskytte från släde förmedelst pilbågar finnes antydt redan hos Olaus Magnus. Svanjakt tillgick enligt samma författare sålunda, att jägaren, spelande på cittra eller flöjt, höll sig dold på stranden, antingen i en »hästs eller oxes skepnad» d. v. s. i en skjuthäst eller skutko, eller ock under buken på ett lefvande djur, hvarifrån han kunde rikta den dödande järnkroken.¹ Högt i toppen af träd sittande fågel sköt man öfver ryggen af sitt dragdjur o. s. v.

Lock, d. v. s. med pipor eller röstorganen framkallade härm-läten, är sedan ålder jägarens mest bepröfvade medel att lura djuren inom skotthåll. *Bloss* hafva nattetid med fördel användts vid skytte och fångst af kråkfåglar, tjäder och orre.

Åtel eller *bete* betraktas ännu af mången som jägarens enkan-nerligens fångstmannens vade mecum. Till bättre ledning för den-nes hemsökelse än allting annat torde emellertid den säkra känne- domen om djurens bo och tillhåll tjäna. Just i denna torde ock all- moglejägarens största styrka hafva legat.

Bulvaner, lefvande eller uppstoppade, hafva af allmogen sinnrikt användts i ändamål att förmå djuren att närma sig som — vänner

¹ Huruvida förf. afser en med bete försedd vanlig fiskkrok — sådana ha t. ex. af lapparne nyttjats för sjöfågelfångst — eller en s. k. *fågelpil*, försedd med ett kastbräde, är ej lätt att afgöra.

eller fiender. I fråga om ädlare fåglar är det därvidlag bulvanens artlikhet som lockat, i fråga om roffåglar snarare motsatsen.

Vettar äro ett slags bulvaner, hvilka, fästa på ett bräde, ut-satts på vattnet att tjänstgöra vid sjöfågeljakt.

Bland skrämmande föremål märkas *jaktlappar* af buldan eller groft lärft, försedda med olika, i svart och rött målade figurer. Lapparna, som förvarades i buntar om 45 i hvarje, upphängdes vid skallgång¹ på linor mellan träden i ändamål att hindra djuren från att lämna skallområdet. Ett annat slags skrämtyg tillverkades af fågelfjädrar, som bundos parvis utefter 300 fot långa snören. Sommartid användes hvita, vintertid svarta fjädrar. Äfven hafva brukats späntade granspånor, eller, i brist på annat, papperslappar, upphängda på linorna. Skrämmande jakttyg användes redan på 1600-talet af lapparna vid renskall.

Harskramlor nyttjas mest för att skrämma upp harar, som »sitta hårdt.»

Med *lurar* och *bockhorn* har man skrämt bort vargarna. Till jaktföremålen må äfven räknas *lyktor* af trä eller bleck, använda vid spårning inom jaktplats, samt vid fångst; vidare *sälkikare* af olika modeller.

Om de gamla jägarnes beundransvärda förmåga att handtera sina skjutgevär torde väl något öfverdrifna föreställningar ha varit rådande. Det berättas t. ex., hur de förmått att klyfva blykulan mot en knifsegg i jämnvägande hälfter, hur de med densamma kunnat snoppa ljus, bortskjuta runstycken från fingrarna på hvarandra, pipan ur munnen o. s. v. Men att de under ständig utöfning af ett aktadt yrke skulle förvärfva sig en säkerhet i öga och hand, som ej är möjlig under nuvarande förhållanden, är ju i alla fall helt naturligt. Till någon rättvis uppskattning af allmogens säregna skjutkonst, hvilken ständigt utöfvats med sämre medel och som i stort ej varit anlagd på bravur utan fastmer på uppnåendet af möjligast praktiska resultat, synes den förnämare jaktvännen aldrig

¹ Med skall menas samfällida jakter, vanligen föranstaltade genom uppbåd af myndigheterna. Olika slag och benämningar funnos, såsom *sockenskall*, *härads-skall*, *sommar- och vinterskall*, *björn-*, *varg-* och *älgskall*.

hafva kommit. Men tilläggas må i så fall, att naturjägaren själf tillmätt och tillmäter sin jakt, som konst betraktad, ett om möjligt än mindre anseende. För närvarande hålles nog den ibland folket, som förnöter sin tid med lönlöst flackande i skog och mark, för inte stort bättre än en dagdrifvare. Och fordomdags, då yrket ännu utöfvades som en verklig näring, blef den, som på grund af öfverlägsen skicklighet, lyckades fånga och skjuta mesta villebrådet, ansedd som den största trollkarlen eller närmast som en person, den där försvurit sin själ i satans våld. Således var det mindre fråga om konst, än om konster, när gubbarne skulle ge hvarandra betyg.

Tur, medfödd eller förvärfvad, samt naturväsendenas sympati ansågos som grundväsentliga villkor för framgång i all jakt. De som ägde dem i rikt mått vunno nog ryktbarhet, alla mindre gynnade talade om dem med en viss respekt och förundran; men minnet af deras bragder framkallar ännu hos många en rysning vid tanken på, huru dyrt och med hvilka betänkliga medel denna tur, som kostat deras själs salighet, i själfva verket blifvit köpt. Otaliga äro de historier, hvilka lämna vittnesbörd om de intryck storjakten i allmänhet lämnade, samt med hvilken dold afsky de, som i högsta mening utöfvade sådan, i själfva verket betraktades.

När t. ex. Huske-Jo i Finnskoga var död och skulle sjungas ut, kom det fram tre gråben (vargar) och luktade på kistan. Om en annan skytt berättas, att då han tog det sista andetaget kom en tjäder och satte sig på taket. I Mangskog fanns förr en skytt, som var så god vän med fågeln, att han kunde stå på samma ställe och skjuta den ena orren efter den andra, utan att någon flög bort. Sådana jägare, hvilka aldrig behöfde skjuta bom, ansågos själfva osårbara. På storjägaren Johan Elg i Gåstjärn beto, då han var med i ryska kriget, inga kulor. Hans kappa, uppspikad på en vägg som skottafla, kunde ingen träffa.

För vinnande af god *von* i fångst och skytte finnas otaliga regler af mer eller mindre allmän utbredning, hvilka i och för sig själfva naturligtvis äro uttryck för en naturåskådning af djupare intresse än här kan antydvas. Hvad man kan anföra såsom exempel på denna del eller sida af jakten må vara hur fränstötande som

helst. Vi lämnas vid närmare begrundande af de mer eller mindre bristfälliga resterna af en nedärfd forntro ej i tvifvelsmål åtminstone om folkets respekt för religionen, om dess orubbliga tillit till gudsordets och sakramenternas makt; än mindre om den öfvertygelse och energi, hvarmed en skogman af gamla stammen trots rådande föreställningar kunde gripa sig an med sina uppgifter. Här några exempel.

När man går till nattvarden, gömme man brödet och tage det med sig hem. Sedan skjute man därpå, tills det förvandlas till blod, som förtäres. Efter den dagen behöfver man aldrig skjuta bom; men det kostar, som sagdt, själens salighet. Ville man få von i fångst, smorde man snarorna med nattvardsbröd, eller drog man dem genom folkben, tagna på en kyrkogård tre torsdagskvällar å rad. Eller man infletade i snaror ett strå af sitt eget skägg.¹ I kulor ingöt man silfver eller *byggglô*, borst af korn. För att få god död i bössan användes brändt pulver af stål och svafvel, prepareradt i smedässjan; vidare mjöl af *ekorräpplen*, som växte under granrötter. För återställande af god död i en bössa, som blifvit skämd, gick man till en bäck med nordrinnande vatten, och lät vattnet rinna genom bösspipan, eller man tvingade in i den en orm, som man afsköt mot en marbuske; eller man tog mossor af en dödschalle och lade mellan krutet och kulan.

Många knep användes äfven att skämma bössan för andra eller att förstöra fångstlyckan, t. ex. därigenom att man önskade lycka, gick tvärs öfver andras redskap eller svor öfver deras fångst. Att kunna *förvara sitt* var naturligtvis skogsmannens stora hemlighet, men han har i förtroende anført exempel på denna sin förmåga. Då Huske-Jo låg sjuk, gaf han pigan anvisning att syna snarorna; men han hade glömt nämna en, hvilken hon alltså af ägaren ej fått löfte att leta. Men hon råkade ändå komma dit, och i den snaran låg en tjäder. Och när hon vidrörde tjädern, snurrade hon rundt, och det hade så när vridit af henne hufvudet. Men för

¹ Från Härjedalen anför vi denna signelse, som afsågs för harfångst: »Här sätter jag min snara, här får jag en hare, och liksom jag gnager hans ben, så skall fan gnaga mina ben, igenom fadrens, sonens och den helige andes namn.»

förvarade snaror var man skyddad, om man, innan de vidrördes, tog i de på ett snöre uppträdda rofdjurständer, som man hade förvarade i trollpåsen. Där skulle vara alla rofdjurständer från björnens till vesslans. För öfrigt var det för alla jägare, som ej ville mista vonen, en viktig förhållningsregel att ej under den tid, solen var nere, uppträda i skog och mark¹ eller att på något sätt stöta sig med de andeväsen, som makten hade i skogen. Ty utan deras gunst vore äfven den största skicklighet värdelös.

I fråga om jakt på ädlare villebråd har allmogen skarpt klandrats både för sin grymhet och bristande hushållsaktighet, och detta sannernigen icke utan skäl. Men i betraktande af, att dessa klagovisor ständigt tonat från kretsar med allt för genomskinliga jaktintressen, verka de vackra orden mera som ett talesätt utan reell innebörd. Mellan den grymhet, som af ekonomiska skäl tillåter, att villebrådet förgås i fällan sakta men säkert, och den som förmår insupa poetisk mättnad af t. ex. en drefjakt, där det afsedda bytet får gå i tärande dödsångest timtals, innan det skadskjutes eller dödas, höfves ej här anställa några jämförelser. Vare det nog sagdt, att allmogejakten nu intagit en undantagsställning och trängts allt mer inom laglöshetens rāmärken ej mindre genom det högre fackets öfverhandtagande monopolvälde än till följd af sina egna oarter.

¹ Så löd en gång skogsråns varning till Krus-Erik, när han jagade om natten:

Tag bössan från ögat
och se dig bakom
och koppla dina hundar,
de skälla så långt upp i norden.
Ty vi ska gå vall
med båd getter och får,
det lider så långt utpå kvällen.»

(Förf:s anteckningar från Värmland.)